

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У 1941—1945 рр.

Важливою складовою частиною національно-визвольних змагань ОУН та УПА під час нацистсько-радянської війни була їхня діяльність на східноукраїнських землях. Спробуємо на основі документів чернігівських архівів хоча б частково відтворити картину визвольної боротьби українських патріотів.

Вони ще плекали ілюзії про те, що в умовах поневолення Німеччиною України можна було вести роботу, котра, зрештою, приведе до незалежності Батьківщини. Тому, використавши легальні та напівлегальні можливості на початку гітлерівської окупації області (вересень 1941 р.), члени похідних груп ОУН вели активну патріотичну пропаганду серед населення, влаштовувалися до місцевих окупаційних установ, органів самоврядування, допоміжної поліції, займалися створенням різних громадських організацій (Січ, «Просвіта» тощо). Контролюючи чернігівську газету «Українське Полісся», редактор якої Ф. Піпа та частина співробітників були членами ОУН, вони вже у перших її номерах відверто заявили про мету своєї діяльності.¹ Так, у 1-му числі часопису за 2 листопада 1941 р. у статті П. Олійника «Україна вступає на новий шлях» було зроблено висновок: «Перед нами... перспективи... вільного розвитку і закладання державного будівництва».² А в 3-му числі газети за 9 листопада 1941 р. у редакційній статті «Україна і Європа» згадано про великих синів нації С. Петлюру і Є. Коновальця і підкреслено, що «своєю героїчною боротьбою Україна здобула собі право мати надію, що ввійде до складу нової Європи як великий і вільний нарід, як майбутня Українська держава».³

Члени ОУН змогли залучити до своїх лав частину інтелігенції та молоді, представників різних верств населення. За даними сталінської охоранки вони створили у Чернігові обласний провід ОУН, змогли «заложити во многих районах оуновские организации».⁴ У Ріпкинському та Любецькому районах серед поліцаїв проводили роботу по створенню з них збройних загонів. Так, у Ріпкинському районі провідником ОУН був начальник районної поліції Польовик. Націоналісти збирали зброю і «проводили работу по созданию из числа полиции вооруженной силы для борьбы против советской власти и немцев».⁵

У січні-лютому 1942 р., як вказано у довідці «Про діяльність українського націоналістичного підпілля на Чернігівщині у період тимчасової окупації області німцями» від 9 серпня 1945 р. за підписом підполковника НКДБ Герасимова, німці провели репресії проти націоналістів, найбільш активну їх частину було розстріляно, менш активні елементи, що перебували на службі в окупаційних установах, «стали на путь активного пособничества немцам, занимаясь предательством партийно-советского актива».⁶

У березні-квітні 1942 р., повідомляє підполковник Герасимов, бандерівці створюють у Чернігові в підпіллі новий обласний провід ОУН-Б. Активну участь у розбудові місцевої організації взяли члени київського проводу ОУН-Б Остапенко та Савченко.⁷ Подібна робота проводилася в районах області. Так, у квітні-травні 1942 р. один член ОУН, що

мав фальшиві документи на прізвище Романа Геращенка від ніжинської організації ОУН-Б, створив осередок в Ічні з трьох осіб на чолі з місцевим поліцаєм Володимиром Кметою, який згуртував навколо себе широке коло співчуваючих, в тому числі й артистів місцевого театру. Говорячи новим членам ОУН про необхідність ведення боротьби з радянською владою як основну мету українських націоналістів, Геращенко вказував, що практична діяльність ОУН повинна бути невідома німцям, адже з ними теж доведеться воювати, «тому що вони ніколи не згодяться створити самостійну Україну на чолі з українським урядом». Він підкреслював, що їхнім завданням є боротьба за самостійну Україну, проти кого — байдуже.⁸

Нацистські окупанти жорстоко переслідували українське підпілля. У травні 1942 р. значна частина обласного проводу ОУН-Б була заарештована органами гітлерівської СД. У серпні зв'язковий повідомив ічнянський осередок, що «організація ОУН у Ніжині розгромлена, багатьох членів заарештовано і розстріляно Геращенка». Наказ Проводу був — продовжувати роботу. У вересні 1942 р. другий та останній зв'язковий передав вимогу керівництва посилити діяльність.¹⁰

Після вигнання гітлерівців з Чернігівщини та інших східноукраїнських земель розгортається боротьба проти сталінського режиму. Керівництво ОУН і командування УПА, незважаючи на складні умови переходу лінії фронту, криваві бої з радянськими каральними військами, докладало багато зусиль до відновлення і створення нових ланок підпільно-повстанської мережі на сході України. Так, у травні 1944 р. з Волині була направлена для підпільної роботи в Чернігівську та Сумську області група членів УПА чисельністю понад 20 осіб.¹¹ Цікаво, що вона складалася з колишніх поліцаїв Чернігівщини та Сумщини, яких німці евакуювали восени 1943 р. в район м. Дубно. Там велика частина з них встановила контакт з представниками повстанських військ і перейшла до УПА. Треба підкреслити, що ті, хто хотіли просто врятуватись, поїхали до Німеччини.¹² Члени цієї похідної групи отримали від командування УПА завдання йти на схід України з метою підготовки збройного повстання населення для боротьби за самостійну Україну. Їм треба було створити підпільні організації, підготувати таємні магазини продовольства для частин УПА, які повинні були прийти, за задумом керівництва національно-визвольної боротьби, із Західної України, «згуртувати там навколо себе маси — вербувати в УПА», вести патріотичну агітацію, знищувати радянських, партійних працівників та активістів, співробітників репресивного апарату режиму. Вони повинні були руйнувати залізничні мости і шляхи, щоб перешкодити вивезенню до Росії хліба з України.¹³ Провід ОУН та УПА наказував зривати хлібозаготівлю, спалювати молотарки, розподіляти хліб між селянами. Але найважливішим завданням для учасників цієї та інших груп було поставлено «не давати ображати український народ».¹⁴

З числа тих, хто зміг дістатися до своїх районів і не зрадив патріотичному обов'язкові, на Ічнянщині впродовж літа 1944 р. діяла невелика група (до 5 осіб) під проводом «Моряка» (Олексія Савченка). Вона, як зазначено в документах НКДБ, «веде среди населения украинскую антисоветскую националистическую агитацию, вовлекает в банду анти-советски настроенных лиц, грабит колхозы». Треба зауважити, що вираз «грабує колгоспи» показує, що члени УПА харчувалися не за рахунок населення, а радянської держави, що було в тих умовах більш небезпечно, ніж брати їжу у людей. Одним з напрямків діяльності повстанців було написання та розповсюдження листів і листівок до населення, в яких закликали підтримати боротьбу за самостійність України, забирати собі хліб після обмолоту. Вони попереджували, що якщо голови сільрад будуть ображати населення, то їх чекає покарання, а також

вели пропаганду проти колгоспів, вказуючи, що на Західній Україні їх нема і земля поділена серед селян. У серпні-жовтні 1944 р. ця група була повністю зліквідована.¹⁵

Восени 1944 р. з Рівненських лісів на Вінниччину і далі на схід пішла група під проводом «Баті» чисельністю до 50 осіб. В її складі були уродженці Чернігівщини та інших східних областей.¹⁶

Хоч висвітлення визвольних змагань на Чернігівщині в повоєнні часи не є предметом цього повідомлення, дозволю собі навести два факти.

Кримінальна справа про вбивство у травні 1946 р. радянського активіста, заступника голови колгоспу Ф. Джуми мешканцем хутора Червоний партизан Куликівського району Борисом Боженком вказує на одне вже сформоване уявлення серед частини населення області. Він замаскував особисту помсту за образу батька політичним терактом, назвавши себе членом УПА, тобто для нього і батька Артамона Боженка, котрий підбурив його на вбивство, символом захисника від кривд влади був саме національно-визвольний рух.¹⁷

Прикладом, що свідомим представникам чернігівської молоді була близька ідея національного визволення Батьківщини, є діяльність у 1947—1949 рр. в с. Конашівці Борзнянського району молодіжної підпільної групи ОУН під проводом Василя Теребуна. В організації було 4 члени і 8 співчуваючих.¹⁸ Все почалося в лютому 1947 р. в Яблунівському районі Станіславської області, коли в с. Космач відбулася зустріч одного з керівників місцевого підпілля «Сергія» з молодими чернігівцями Василем Теребуном і Григорієм Прядкою, які приїхали до батька останнього, Івана Прядки, члена ОУН. Хлопці вступили до лав Українських Націоналістів, письмово присягнули і отримали доручення створити організацію на Чернігівщині.¹⁹ Її завданням було «розповсюдження антирадянської оунівської літератури, залучення молоді в підпільну антирадянську організацію, пропагування серед населення ідеї утворення «Самостійної України» і ведення агітації, спрямованої на зрив заходів радянської влади».²⁰

Молодіжна група ОУН підтримувала зв'язок з Яблунівським районним Проводом через листування і поштові пакунки, в яких Теребун з товаришами отримували листівки та іншу підпільну літературу. Члени організації знайомили молодь з антирадянськими матеріалами, в ніч з 6 на 7 листопада 1948 р. розповсюдили листівки у Борзні. Григорій Прядка перейшов на нелегальне становище і став учасником підпілля на Станіславщині. А Олександр Зуй, який у 1948 р. перебував на військовій службі у складі радянських військ у Німеччині, вів серед військовослужбовців антирадянські розмови, «наклепницьки висловлювався про життя в колгоспах». У 1949 р. сталінська держбезпека повністю викрила організацію.²¹

Таким чином, наведені вище дані свідчать про те, що на Чернігівщині під час нацистсько-радянської війни, завдяки діяльності українських націоналістів, почали створюватися умови для розгортання національно-визвольного руху. Провід ОУН і командування УПА робили все можливе для розбудови бойового підпілля та захисту українського населення від окупантів.

* * *

Про боротьбу ОУН та УПА на Чернігівщині у роки німецько-радянської війни та післявоєнний час практично нічого не було відомо до набуття Україною незалежності. В останній час українські дослідники досягли певних результатів у вивченні цієї проблеми.

Доктор права Іван Білас (м. Київ) у своїй монографії «Репресивно-каральна система в Україні 1917—1953» встановив з документів радянської держбезпеки, що на 5 березня 1944 р. чекісти, зокрема у Чернігівській області, виявили 6 осередків ОУН загальною чисельністю 45 членів, з яких 15 заарештовано, 22 «розробляються» і 8 розшукуються. Це дає нам уявлення про масштаби діяльності підпілля. Автор на основі вивчення архівних матеріалів докладно розповідає про створення сталінською охранкою фальшивої організації ОУН на Східній Україні. Одна з провокативних округ «ОУН» — Конотопська — мала у складі 20 агентурних центрів із районами, серед яких належали до Чернігівщини Бахмацький, Ніжинський, Борзнянський. У цій окрузі в «організацію» було втягнуто і репресовано 35 патріотів.²³

Доктор історичних наук Володимир Сергійчук (Київський держуніверситет) у 1993 р. надрукував список вояків УПА, в якому нараховується 99 уродженців Чернігівської області.²⁴ Лише ці далеко не повні дані свідчать про участь чернігівців у національно-визвольних змаганнях 40-х — поч. 50-х рр.

Дослідник-журналіст Сергій Павленко знайшов в архіві Чернігівського обласного управління СБУ документи про діяльність молодіжної організації ОУН у с. Конашівці. Наслідком пошукової роботи у місцевих архівах стали газетні публікації і книга «Опозиція на Чернігівщині: 1944—1990 рр.»²⁵ Спираючись на численні документи, автор показує широкомасштабний опір населення області у 1944—поч. 50-х рр. більшовицькій тиранії. Він робить висновок, що «свій вклад у протиборство з імперською ідеологією сталінського кріпацтва внесли і східняки. В окремі тижні оперативні зведення про їх дії на Чернігівщині нічим не відрізнялися від зведень руху опору на Івано-Франківщині, Рівненщині,²⁶ але «за своїм складом і політичною спрямованістю чернігівські збройні формування були дуже строкаті. Лише незначний їх відсоток у своїй діяльності керувався вимогами ОУН—УПА. Інші ж здебільшого не мали чіткої мети. З національно-визвольною ідеологією вони були не обізнані».²⁷

Деяку епізодичну і не до кінця з'ясовану інформацію про націоналістичне підпілля і повстанські загони в області дають праці істориків української діаспори, спогади учасників визвольного руху.²⁸ Вона зібрана в останньому розділі книги С. Бутка і Т. Демченко «За Україну, за її волю».²⁹ Ці дані в основному ще істориками документально не перевірені, а розповідь-спогад Я. Славутича про діяльність у краї «Чернігівської Січі» категорично заперечується чернігівським краєзнавцем Герардом Кузнецовим.³⁰

Як бачимо, зроблені перші серйозні кроки у вивченні національно-визвольного руху на Чернігівщині, але це тільки початок. Просимо всіх свідків подій і дослідників, яким щось відомо про діяльність ОУН та УПА в нашому регіоні, допомогти і написати на адресу журналу.

Джерела та література

1 Державний архів Чернігівської області (ДАЧО). Ф. 139, — Оп. 1. — Од. зб. 92. — Арк. 35—36.

2 Олійник П. Україна вступає на новий шлях. // Українське Полісся. — 1941 — 2 листопада.

3 Україна і Європа. // Українське полісся. — 1941 — 9 листопада.

4 ДАЧО. — Ф. 139. — Оп. 1. — Од. зб. 92. — Арк. 36.

5 ДАЧО. — Ф. 139. — Оп. 1. — Од. зб. 92. — Арк. 38.

- 6 ДАЧО. — Ф. 139. — Оп. 1. — Од. зб. 92. — Арк. 36.
- 7 ДАЧО. — Ф. 139. — Оп. 1. — Од. зб. 92. — Арк. 36.
- 8 Архів Управління Служби Безпеки України по Чернігівській області (Архів УСБУ по ЧО). — ОФ. — Спр. 1878. — Арк. 43—47.
- 9 ДАЧО. — Ф. 139. — Оп. 1. — Од. зб. 92. — Арк. 37.
- 10 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 1878. — Арк. 121—122.
- 11 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 9009. — Арк. 37, 102—103.
- 12 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 9009. — Арк. 86—87.
- 13 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 9009. — Арк. 96.
- 14 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 9009. — Арк. 102—103.
- 15 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 9009. — Арк. 38, 278, 39.
- 16 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 628. — Арк. 91.
- 17 Архів УСБУ по ЧО. — ОФ. — Спр. 3409. — Арк. 94—95.
- 18 Архів УСБУ по ЧО. — ПФ. — Спр. 14611. — Т. 5. — Арк. 1459—1463.
- 19 Архів УСБУ по ЧО. — ПФ. — Спр. 14611. — Т. 1. — Арк. 3.
- 20 Архів УСБУ по ЧО. — ПФ. — Спр. 14611. — Т. 5. — Арк. 1459.
- 21 Архів УСБУ по ЧО. — ПФ. — Спр. 14611. — Т. 5. — Арк. 1459—1463.
- 22 Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917—1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. Кн. 1. К.: 1994. — Військо України. — С. 366—367.
- 23 Там же. — С. 357—361.
- 24 Володимир Сергійчук. В УПА — вся Україна // Молодь України. — 1993. — 20 квітня; воїни-бандерівці Чернігівщини. // За Україну, — 1993. — 14 серпня.
- 25 Павленко С. Опір режимові. Невідомі сторінки історії // За Україну. — 1993. — 17 жовтня.
- Павленко С. Поїхав батько провідати доньку. // Голос України. — 1993. — 19 жовтня.
- Павленко С. О. Опозиція на Чернігівщині: 1944—1990 рр. — Чернігів, 1995.
- 26 Павленко С. О. Опозиція на Чернігівщині. — С. 13.
- 27 Там же. — С. 15.
- 28 Верига В. Втрати ОУН в часи другої світової війни. — Торонто, 1991. — С. 83.
- Кулиняк Д. Дві присяги Яра Славутича. // Молодь України. — 1990. — 20 листопада. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942—1952. — Львів, 1991. — С. 124, 244.
- Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни. IV доповнене видання. — Канада, 1951. — С. 114.
- Стахів С. Похідні групи ОУН. // Енциклопедія Українознавства / Гол. ред. В. Кубійович. — Париж, 1970. — Т. 6. — С. 2285.
- Шанковський Л. Українська Повстанська Армія. 1942—1952. // Історія Українського війська. — 2-е доп. вид. — К., 1991. С. 92, 176, 180.
- Шумелда Я. Похід ОУН на схід. // Організація Українських Націоналістів. 1929—1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН: Вид. Першої Української друкарні у Франції. — 1955. — С. 272.
- 29 С. Бутко. Т. Демченко. За Україну, за її волю. Короткий нарис боротьби ОУН—УПА за незалежність України. Другий етап національно-визвольного руху на Україні 30-х — поч. 50-х рр. — Чернігів, 1992.
- 30 Кузнецов Г. А. Край непокоренный Черниговщина. 1941—45 гг. Чернигов, 1995. — С. 251.

